

قرآن شناخت

مباحثی در فرهنگ آفرینی قرآن

نویسنده: بهاءالدین خرّمشاهی

شناخت «قرآن شناخت»*

و برخی از کاستی‌های آن

هادی ربانی

قرآنی که تاکنون دو بخش از آن در همین نشریه - شماره ۲ و ۴ - توسط نگارنده نگاشته شده و معرفی کننده کتاب‌شناسی‌های قرآنی است، ۲۱ کتاب‌شناسی مستقل قرآنی و ۲۳ کتاب‌شناسی قرآنی که بخشی از کتاب را تشکیل می‌دهد و ۲۵ مقاله کتاب‌شناسی قرآنی برشمرده شده است. گستره آثاری که در ارتباط با قرآن نگاشته شده و می‌شود، همه نشان از جایگاه بلند و عظمت این کتاب جاودانه دارد.

آثار و بحث‌هایی که از زوایای گوناگون به بخشی از مسائل قرآنی می‌پردازد، هر یک جایگاه ویژه‌ای دارد؛ اما

* قرآن شناخت: مباحثی در فرهنگ آفرینی قرآن، بهاءالدین خرّمشاهی، تهران: طرح نو، ۱۳۷۴، ۳۶۳ ص.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بویژه در چند سال اخیر رویکرد و اهتمام مردم به قرآن، فزونی گرفته است. انتشار آثار بسی‌شمار قرآنی در زمینه‌های مختلف و گسترش فعالیت‌های قرآنی در زمینه‌های گوناگون و در سطوح مختلف همه نشانه اقبال مردم به آستان قرآن است. از اینها گذشته قرآن از معدود آثاری است که در طول تاریخ بیشترین آثار در باره آن نگاشته شده است. در مقدمه جلد اول «کتابنامه بزرگ قرآن» که اخیراً دو مجلد آن منتشر شده است و پیش‌بینی شده به چهل جلد برسد، آمده است: تاکنون بیش از چهل هزار عنوان اثر - اعم از چاپی و خطی - شناسایی شده است. در مقاله کتاب‌شناسی توصیفی، کتاب‌شناسی‌های

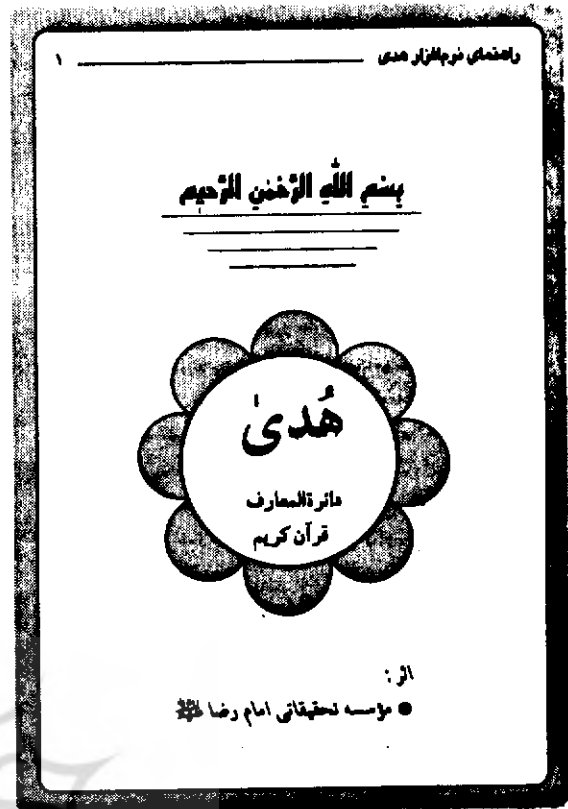
مختلف کتاب، بدانها اشاره می‌شود. گفتنی است آنچه در بخش کاستی‌های کتاب‌شناختی بدان اشاره می‌شود، مواردی است که به نظر نادرست آمده است، اما از آثاری که معرفی شده ارزیابی به عمل نیامده، همچنین به اینکه جای چه آثاری نیز خالی است اشاره نشده است. در بخش «نقش و نفوذ قرآن در زندگی ما» مواردی که به نظر نگارنده جای آن بوده که به آنها نیز اشاره شود، و چه بسا برخی از آنها مهمتر از مواردی بوده که مؤلف محترم به آنها اشاره کرده، آمده است.

الف - معرفی کتاب

«قرآن شناخت» نخستین اثر از مجموعه «بنیانهای فرهنگ امروز» است که از سوی «طرح نو» منتشر شده است. به گفته ناشر هدف از انتشار این مجموعه معرفی بنیانی‌ترین موضوعات و مفاهیم سازنده فرهنگ امروز در شرحی کوتاه، اما انتقادی و مطابق با واقع است. معرفی قرآن، نخستین اثری است که در این مجموعه جای گرفته است. مؤلف دانشور این اثر از قرآن پژوهان معاصر است و تاکنون این آثار قرآنی از وی منتشر شده است: ۱- تفسیر و تفاسیر جدید (۱۳۶۴)، ۲- فرهنگ موضوعی قرآن مجید [= الفهرس الموضوعی للقرآن الکریم] (۱۳۶۴)، ۳- قرآن پژوهی (۱۳۷۳)، ۴- ترجمه قرآن کریم، همراه با توضیحات و واژه نامه‌ها و پیوست‌ها و فهرس، ۵- اثر حاضر.

کتاب از پیشگفتار و هشت فصل و دو فهرست و نمایه تشکیل می‌شود. در پیشگفتار اشاره‌ای کوتاه به چگونگی تألیف این اثر و آثار قرآن پژوهی مؤلف و معرفی فصلهای هشت گانه کتاب آمده است.

فصل اول - فرهنگ آفرینی قرآن: در این فصل به بحث و فحص در این مسأله مهم پرداخته شده که قرآن کریم سرچشمه و جهت دهنده و پیش برنده اغلب علوم و معارف



معرفی و شناساندن خود قرآن و ارائه آگاهی‌های کلی، که در ضمن جامع بودن، از استحکام نیز برخوردار باشد، جای آن خالی است. در این زمینه نه تنها یک اثر، بلکه آثار بسیار و در سطح‌های مختلف باید نگاشته شود. قرآن شناخت می‌تواند یکی از این آثار باشد: نایاب شدن چاپ نخست این اثر در فاصله اندک و تجدید انتشار مجدد آن، نشان از استقبال است که از این کتاب شده است. معرفی و بیان کاستی‌های این نوع آثار که از آگاهی‌های ارزشمندی برخوردار است، می‌تواند در تکمیل آن در چاپ‌های بعدی کمک نماید. این نوشته بدین منظور سامان یافته است.

بررسی همه جانبه و جامع کتاب در این نوشته نمی‌گنجد و مجال دیگری می‌طلبد. نگارنده در ضمن مطالعه کتاب، نکاتی از کاستی‌های کتاب از جهت کتاب‌شناختی و مطالبی که در فصل «نقش و نفوذ قرآن در زندگی ما» آمده، در حاشیه کتاب یادداشت نموده که در ضمن معرفی کوتاه از فصل‌های

اسلامی است.

ب - کاستی‌های کتاب شناختی

۱ - در صفحه ۱۶۰ شیخ مجتبی قزوینی به عنوان صاحب تفسیر فارسی بیان الفرقان معرفی شده است. بیان الفرقان در جلد چهارم دایرة المعارف تشیع^(۱) نیز اشتهاً به عنوان کتاب تفسیر معرفی شده است. کتاب بیان الفرقان تألیف شیخ مجتبی قزوینی (م ۱۳۸۶ق) در پنج جلد به فارسی نگاشته شده است: جلد اول در توحید قرآن، جلد دوم در نبوت قرآن، جلد سوم در معاد قرآن، جلد چهارم در موضوع امامت با عنوان «میزان القرآن» و جلد پنجم در باره رجعت و غیبت است. موضوع این دوره پنج جلدی بر دو محور استوار است: ارائه معارف اسلامی و اصول دین و مذهب شیعه بر مبنای قرآن، حدیث و عقل (استدلال)، ۲ - نقد اندیشه عرفانی و فلسفی متأثر از یونان در قلمرو فرهنگ اسلامی، بویژه نقد و انتقاد شدید از آرای صدرالدین شیرازی را دربر می‌گیرد. همچنین در بخش امامت نقد آرای اهل سنت در باره امامت و دفاع از آرمان‌های رهبری و امامت شیعی مطرح شده است. روشن است که این اثر تفسیر نیست، بلکه همانند همه کتب اعتقادی و کلامی عقلی و نقلی در ارائه عقاید از قرآن مجید به عنوان یکی از منابع اصلی استفاده شده است؛ همان‌گونه که در کتاب تجرید خواجه طوسی که از بزرگترین آثار کلامی است، در همه موارد لازم از آیات قرآن استفاده می‌شود، در حالی که «تجرید» کتاب تفسیر به شمار نمی‌آید. بنابراین نام‌گذاری «بیان الفرقان فی توحید القرآن»، «نبوت القرآن»، «معاد القرآن»، «میزان القرآن» به معنای تفسیر بودن این اثر نیست، بلکه تأکید بر اهمیت و نقش محوری قرآن در عرضه عقاید در زمینه توحید، نبوت، معاد، امامت، رجعت و غیبت است.

۲ - در صفحه ۱۶۱ آمده است: «فرزند ارشد امام، مرحوم آیه الله حاج سید مصطفی خمینی، نیز تفسیری گرانسنگ و عرفانی بر سوره حمد دارند که به زبانی عربی است و در چهار

فصل دوم - وحی و نزول، و جمع و تدوین قرآن: در این فصل به پدیده وحی و کتابت وحی، و سپس جمع و تدوین قرآن کریم پرداخته شده است.

فصل سوم - علوم و فنون قرآنی: این فصل به معرفی چهارده علم و فن قرآنی و قرآن پژوهی می‌پردازد که عبارتند از: ۱ - تاریخ قرآن، ۲ - علم رسم عثمانی، ۳ - شناخت مکی و مدنی، ۴ - شأن نزول و اسباب نزول، ۵ - شناخت ناسخ و منسوخ، ۶ - علم محکم و متشابه، ۷ - تحدی و اعجاز و تحریف ناپذیری قرآن، ۸ - تفسیر و تأویل، ۹ - قرائت و تجوید و ترتیل، ۱۰ - فقه قرآن و احکام قرآن، ۱۱ - اعراب قرآن یا نحو و دستور زبان قرآن، ۱۲ - قصص قرآن، ۱۳ - علم غریب القرآن، ۱۴ - علم یا فن ترجمه قرآن.

فصل چهارم - ۱۰۱ نکته در باره قرآن کریم: در این فصل ۱۰۱ نکته از معارف و علوم و تاریخ قرآن و قرآن پژوهی گرد آمده است.

فصل پنجم - نقش و نفوذ قرآن در زندگی امروز ما: در این فصل نقش و نفوذ قرآن در فرهنگ امروز ما که بالغ بر ۲۵ نقش است، بیان می‌دارد.

فصل ششم - فرهنگواره اعلام قرآن: معرفی بیش از یک صد علم از اعلام قرآنی در این فصل آمده است.

فصل هفتم - فرهنگواره سوره‌های قرآنی: ۱۱۴ سوره قرآن در این فصل به اختصار معرفی شده است.

فصل هشتم - برجسته‌ترین آثار قرآن پژوهی: در این فصل گزیده‌ای از برجسته‌ترین آثار قرآن پژوهی در زمینه‌های مختلف به صورت توصیفی معرفی شده است. «فهرست سوره‌ها به ترتیب الفبایی» و «فهرست نام‌های دیگر و غیر رسمی بعضی از سوره‌ها» و «نمایه» پایان بخش کتاب است.

۳- آموزش علوم قرآن (ترجمه التمهید فی علوم القرآن)، جلد سوم، ترجمه ابو محمد وکیل، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۴، ۶۶۴ ص.

«التمهید فی علوم القرآن» به صورت تلخیص نیز منتشر شده است. جلد نخست آن با نام «تلخیص التمهید، موجز دراسات مبسوطه عن مختلف شؤون قرآن الکریم» توسط مرکز مدیریت حوزه علمیه قم در سال ۱۳۶۹ انتشار یافته است و در حوزه از آن به عنوان متن درسی در زمینه علوم قرآن استفاده می‌شود.

۴- در صفحه ۱۶۲، تفسیر نمونه چنین معرفی شده است: «تفسیر نمونه (به فارسی در ۳۰ مجلد) زیر نظر آیه الله مکارم شیرازی که صاحب ترجمه‌های شیوا از قرآن کریم هم هستند.» دوره تفسیر نمونه که به زبان فارسی و با همکاری جمعی از فضلاء حوزه علمیه قم زیر نظر آیه الله مکارم شیرازی نگاشته شده در ۲۷ جلد است. یک جلد نیز با عنوان «فهرست موضوعی تفسیر نمونه» به کوشش احمد علی بابائی و رضا محمدی تهیه و تنظیم شده است. باضمیمه این جلد نیز تفسیر نمونه ۲۸ جلد می‌شود. در حاشیه تفسیر نمونه کارهای دیگری نیز صورت گرفته است که با در نظر گرفتن آنها، مجموع تفسیر نمونه بیش از سی جلد می‌شود. این کارها عبارتند از:

۱- برگزیده تفسیر نمونه ۵ جلد، تحقیق و تنظیم احمد علی بابائی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.

۲- داستان‌های تفسیر نمونه، تهیه و تنظیم سید مهدی شمس الدین، انتشارات قدس، ۱۳۷۲.

۳- شرح و تفسیر لغات قرآن بر اساس تفسیر نمونه، جلد اول، جعفر شریعتمدار، مشهد: بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲.

۴- تفسیر نمونه به صورت موضوعی با نام «پیام قرآن» زیر

مجلد به چاپ رسیده است.»، این تفسیر که «تفسیر القرآن الکریم» نام دارد، فقط تفسیر سوره حمد نیست، بلکه تفسیری بوده است که مرحوم حاج آقا مصطفی برای انجام آن از سوره حمد شروع کرده که آغاز قرآن باشد و تا آیه ۴۶ سوره بقره نیز این تفسیر ادامه پیدا کرده است. سپس عمر آن مرحوم مجال تکمیل آن را نداده است. همانطور که از نام این تفسیر نیز «تفسیر القرآن الکریم» - پیداست، اختصاص به تفسیر سوره حمد ندارد. تفسیر سوره حمد جلد اول و بخشی از جلد دوم این تفسیر را دربر می‌گیرد و بیشتر جلد دوم و جلد سوم و چهارم این تفسیر همانطور که اشاره شد، شامل تفسیر ۴۶ آیه از سوره بقره است.

۳- در صفحه ۱۶۲ در معرفی «التمهید فی علوم القرآن» آمده است: «التمهید فی علوم القرآن، در ۴ مجلد اثر آیه الله محمد هادی معرفت» و در صفحه ۳۱۶ این اثر چنین معرفی شده است: «التمهید فی علوم القرآن، اثری است به عربی، در چهار مجلد (که احتمالاً مجلداتی نیز بر آن افزوده خواهد شد)... به قرار اطلاع ترجمه این اثر را (به فارسی) یکی از فضلاء قرآن پژوه در دست دارد.» از مجموعه «التمهید فی علوم القرآن» تاکنون پنج مجلد منتشر شده است. مجلد پنجم حتی به چاپ دوم نیز رسیده است. ترجمه این اثر نیز از چند سال پیش آغاز شده و تاکنون سه جلد آن به فارسی برگردانده شده است و مشخصات جلدهای ترجمه شده از این قرار می‌باشد:

۱- آموزش علوم قرآن (ترجمه التمهید فی علوم القرآن)، جلد اول، ترجمه ابو محمد وکیل، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۱، ۴۹۰ ص.

۲- آموزش علوم قرآن (ترجمه التمهید فی علوم القرآن)، جلد دوم، ترجمه ابو محمد وکیل، تهران: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، زمستان ۱۳۷۱، ۵۱۲ ص.

نظر آیه الله مکارم شیرازی منتشر می‌شود و تاکنون ده مجلد از آن منتشر شده است.

۵ - در صفحه ۱۶۲، «نظم قرآن» چنین معرفی شده است: «نظم قرآن در ۳ مجلد اثر مهندس عبدالعلی بازرگان...». نظم قرآن تا زمان تألیف و انتشار قرآن شناخت در چهار مجلد منتشر شده است.

۶ - در صفحه ۱۶۷ در بخش سیزدهم که نشریات قرآن معرفی می‌شود چند کاستی وجود دارد: ۱ - انتشار شماره اول فصلنامه بینات در بهار ۱۳۷۱ بیان شده است. در حالی که انتشار شماره نخست این نشریه در بهار ۱۳۷۳ بوده است. به ظن قوی این اشتباه مطبعی باشد، چون نگارنده کتاب از همکاران ثابت این نشریه است و از شماره نخست آن تاکنون در هر شماره از آن مطلب داشته است. ۲ - انتشار نخستین شماره فصلنامه مبین، ویژه قرآن پژوهی در بهار ۱۳۷۴ بوده است، ولی سه پیش شماره نیز قبل از سال ۷۴ از این نشریه منتشر شده است. نخستین پیش شماره منتشره از این نشریه در پاییز ۱۳۷۲ بوده است. در حال حاضر نیز این نشریه با نام «صحیفه مبین» منتشر می‌شود.

دو نشریه قرآنی نیز از قلم افتاده است: ۱ - پیام قرآن. این فصلنامه توسط دارالقرآن آیت الله العظمی گلپایگانی منتشر می‌شود و تاکنون چند شماره از آن منتشر شده است. پیش شماره این نشریه در شهریور ۱۳۷۲ بوده است، آخرین شماره آن در پاییز ۱۳۷۳ منتشر شده است، و مدتی است انتشار این نشریه متوقف شده است. ۲ - باران ویژه نوجوانان. ماهنامه قرآنی، ادبی و هنری ویژه نوجوانان از سوی سازمان اوقاف و امور خیریه منتشر می‌شود و تاکنون ۲۴ شماره از این نشریه منتشر شده است.

۷ - در صفحه ۳۱۳، «البرهان علوم القرآن» زرکشی چنین معرفی شده است: «این اثر در ۴۷ نوع یا فصل است و با

آموزش علوم قرآن

(ترجمه التمهید فی علوم القرآن)

جلد ۳

مؤلف:
محمد هادی معرفت

مترجم:
ابو محمد وکیل



تصحیح محمد ابوالفضل ابراهیم انتشار یافته است (بیروت، دارالمعرفة، ۱۳۹۱ق). البرهان زرکشی با سه تحقیق تاکنون منتشر شده است: ۱ - با تحقیق مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۸ هـ / ۱۹۰۸ م ۲ - با تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیروت: دارالمعرفة، ۱۳۹۱ ق، ۳ - با تحقیق الدكتور یوسف عبدالرحمن المرعشلی و الشیخ جمال حمدی الذهبی والشیخ ابراهیم عبدالله الکردی، بیروت: دارالمعرفة، ۱۴۱۰ هـ / ۱۹۹۰ م. بهترین تحقیقی که از البرهان تاکنون انجام شده و منتشر شده است مورد سوم است که به کوشش سه نفر از محققان انجام گرفته است. در این تحقیق افزون بر تصحیح بهتر و بررسی نسخه‌های خطی مختلف و استخراج منابع، در آغاز هر بحث از هر موضوع، کتاب‌شناسی ارائه شده و به مهمترین آثاری که در مورد هر بحث منتشر شده، اشاره می‌شود. این چاپ از البرهان می‌تواند به عنوان مرجعی برای کتاب‌شناسی در موضوعات مختلف علوم

ترجمه قرآن به زبان فارسی که دارای معنای مستقل و مفید باشد، به گونه‌ای که استفاده کننده از برنامه می‌تواند با انتخاب هر یک از کلمات، آیات مرتبط را مشاهده نماید، و قابلیت‌های دیگر. این برنامه به زبان‌های انگلیسی و عربی ترجمه شده است.

۲- مراکز و مؤسسات قرآنی: مراکز و مؤسسات بسیاری که در زمینه‌های مختلف قرآنی فعالیت دارند، در سال‌های اخیر آغاز به کار کرده‌اند و تاکنون آثار ارزشمندی نیز به جامعه عرضه نموده‌اند. برای نمونه به دو مورد از این مراکز مهم قرآنی اشاره می‌شود:

الف - مرکز فرهنگ و معارف قرآن. این مرکز با این اهداف و برنامه‌ها آغاز به کار کرده است: ۱- تفسیر ترتیبی قرآنی (تفسیر راهنما)، ۲- واحد اسناد مدارک (بانک معظم اطلاعات معارف قرآنی)، ۳- تشکیل کتابخانه تخصصی علوم و معارف قرآن، ۴- معجم موضوعات تفاسیر و کتب قرآنی، ۵- فرهنگ موضوعی قرآن (کلید قرآن)، ۶- تهیه نرم افزارهای قرآنی (بخش کامپیوتر)، ۷- دایرة المعارف موضوعات قرآن، ۸- تفسیر موضوعی قرآن، ۹- فعالیتهای مقطعی. این مرکز در محور یاد شده تاکنون آثار ارزشمندی ارائه نموده است که جای اشاره به آنها نیست.

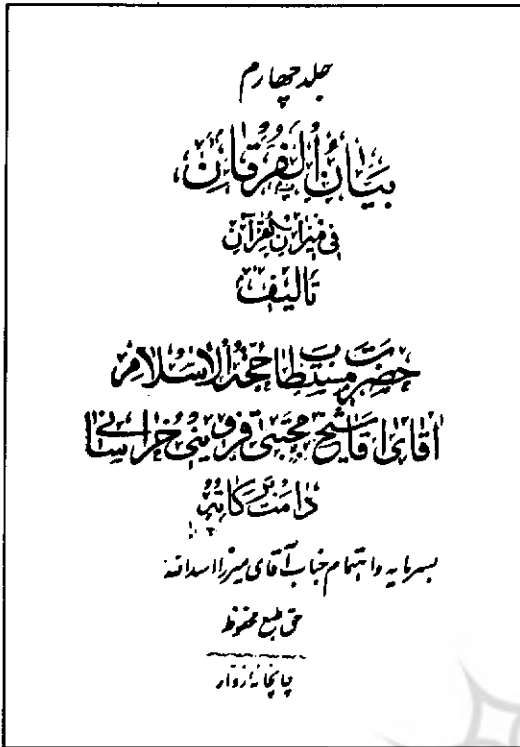
ب - دار القرآن الکریم آية الله العظمی گلپایگانی: این مؤسسه که نسبتاً از قدمت بیشتری برخوردار است در این زمینه‌ها فعالیت دارد: ۱- انتشار مجله قرآنی (رسالة القرآن و پیام قرآن)، ۲- تشکیل کنفرانس‌های علمی و تحقیقاتی قرآن و دعوت از شخصیت‌های داخل و خارج. تاکنون چندین نوبت این نوع کنفرانس‌ها توسط این مرکز تشکیل شده و مجموعه‌هایی نیز در این ارتباط منتشر شده است، ۳- چاپ و انتشار نسخ خطی که مطالب آنها مرتبط با قرآن و مسائل قرآنی است، ۴- ایجاد مرکزی به نام نمایشگاه و فروشگاه انتشارات

قرآنی باشد. مؤلف محترم که به تحقیق و چاپ البرهان نیز نظر داشته است، مناسب بود این چاپ از البرهان را معرفی می‌کرد.

ج - نقش و نفوذ قرآن در زندگی ما

همانطور که اشاره شد جای برخی از مطالبی که در فصل «نقش و نفوذ قرآن در زندگی ما» آمده خالی است که چه بسا بعضی از آنها مهمتر از مواردی است که مؤلف محترم به آنها پرداخته است. به این موارد اشاره می‌شود:

۱- نرم افزارهای قرآنی: در سال‌های اخیر نرم افزارهای بسیاری از قرآن تهیه شده است. در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی نرم افزارهای قرآن کریم» در فصلنامه بینات شماره ۱ و ۲ (بهار و تابستان ۱۳۷۳)، ده نرم افزار قرآنی مورد بررسی قرار گرفته است. بجز نرم افزارهای یاد شده در این مقاله، نرم افزارهای دیگری نیز وجود دارد. برای نمونه به قابلیت‌های نرم افزار «هدی» که در مقاله یاد شده از آن نام برده نشده اشاره می‌شود. این برنامه توسط مؤسسه تحقیقاتی امام رضا (علیه السلام) تهیه شده و از این قابلیتها برخوردار است: ۱- می‌توان هر یک از آیات قرآن که مورد نظر باشد فراخواند و ترجمه آن را نیز دید. همچنین در صورت نیاز آیات قبل و بعد را نیز مشاهده کرد، ۲- لیست تمامی لغات قرآن قابل مشاهده و بازیابی است و در مقابل هر یک، بسامد آن در قرآن آمده است، ۳- مشاهده ترجمه فارسی هر یک از آیات قرآن، ۴- از طریق موضوع می‌توان به آیات پیرامون موضوع مورد نظر دست یافت. استفاده از این قابلیت حتی برای کسانی که با معانی قرآن آشنا نیستند ممکن است، ۵- استفاده از صدا برای قرائت آیات. قرائت تمامی آیات به صورت ترتیل در این برنامه گنجانده شده است، ۶- استفاده از تصویر برای قصه‌های قرآن و بیان آن به صورت نمایش نامه، به منظور فهم بهتر آیات برای کودکان، ۷- نمایش لیست تمامی کلمات



شامل چند مرحله و در چند شاخه علمی، قرائتی و... است، دوره سوم آن در دوازده شاخه و چهار مرحله در حال اجراست. مراحل مقدماتی آن در واحدهای دانشگاهی صورت می‌گیرد و مرحله نهایی آن در دانشگاه آزاد اسلامی اراک به اجرا در می‌آید. در دوره سوم این سری از مسابقات بیش از پنجاه هزار دانشجو و استاد اعم از دانشگاه‌های دولتی و آزاد شرکت کرده و مراحل مقدماتی و نیمه نهایی آن را پشت سر گذاشته‌اند. لازم به ذکر است که شورای عالی انقلاب فرهنگی نیز نسبت به این شکل از مسابقات در دانشگاه‌های سراسر کشور، نظر عنایت داشته و طی مذاکراتی، مقرر شده است که شورایی با شرکت چند وزیر و دست اندر کاران این مسابقات فعالیت‌های قرآنی را در دانشگاه‌های کشور سامان دهند.

از دیگر فعالیت‌های قرآنی مربوط به دانشگاه آزاد اسلامی، احداث کانون‌های قرآن و آموزش مربیان و

«دارالقرآن الکریم»، ۵- تشکیل بخش کامپیوتر و ورود تمامی اطلاعات مرتبط با علوم قرآن به کامپیوتر، ۶- آماده ساختن وسائل تحقیق برای محققان داخل و خارج از کشور و در نظر گرفتن محل اسکان و پذیرایی از آنها، ۷- انجام مقدمات تهیه مجموعه نفیسی به نام «دایرة المعارف القرآن الکریم» و...

۳- دانشکده‌های قرآنی: در سال‌های اخیر دانشکده‌های قرآن در برخی از شهرهای کشور آغاز به کار نموده است. این دانشکده‌ها که وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه است در حال حاضر در شهرهای قم، ملایر، شیراز، کرمانشاه، مراغه، میبد، خوی، زاهدان و شاهرود شعبه دارد و در برخی از شهرهای دیگر بزودی دایر خواهد شد.

۴- کتابخانه‌های تخصصی قرآن: از فعالیت‌های دیگر قرآنی تشکیل کتابخانه‌های تخصصی قرآنی است. برای نمونه به یک مورد از آنها اشاره می‌شود. کتابخانه تخصصی علوم و معارف قرآن وابسته به مرکز فرهنگ و معارف قرآن. محل این کتابخانه در قم بوده و آماده ارائه سرویس به تمامی محققان علوم قرآنی است و منابع موجود در این کتابخانه به ۶۹ موضوع قرآنی رده بندی شده است و تاکنون بیش از هشت هزار کتاب این کتابخانه فهرست نویسی شده است. از ویژگی‌های این کتابخانه این است که در موضوع تفسیر بیش از سیصد دوره تفسیر کامل قرآنی در بیش از دو هزار جلد در خود جای داده است. و در بخش ترجمه ۲۲۳ عنوان ترجمه در ۲۹۷ جلد به ۴۶ زبان تهیه شده است. در بخش پایان نامه‌های قرآن بیش از ۲۵۰ عنوان پایان نامه قرآنی تاکنون گردآوری شده است.^(۲)

۵- مسابقات آموزشی - سراسری قرآن و عترت (ع) دانشگاه آزاد اسلامی. این مسابقات همانطور که از عنوان آن بر می‌آید، همراه با جنبه مسابقاتی آن، جنبه آموزشی نیز دارد. دو دوره از این سری مسابقات تاکنون صورت گرفته است. هر دوره

کار صورت یافته است، مثلاً در کنگره شیخ مفید، تفسیر آیاتی که در آثار شیخ مفید (ره) به طور پراکنده وجود داشته، در مجموعه‌ای گردآوری شده است، ب - تشکیل کنفرانس‌های قرآنی، ج - تشکیل فروشگاه‌های دایمی کتاب قرآنی، د- پژوهش‌های بزرگ قرآنی: مثلاً در طرح بزرگ پژوهش علوم قرآنی که توسط بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در دست تدوین است، کلیه واژه‌های قرآنی در طول تاریخ اسلام از ابتدای نزول قرآن تا عصر حاضر بررسی شده است. این پژوهش، محققان علوم قرآنی را قادر خواهد ساخت تا در باره هر یک از واژه‌های قرآنی که بخواهند تحقیق و بررسی نمایند. این طرح پژوهش در زمینه علوم قرآنی در قالب ارزنده‌ای تحت عنوان المعجم فی اللغة القرآن و سره البلاغه در حال تدوین است. این اثر که بالغ بر بیست جلد خواهد شد، تاکنون ده‌ها هزار فیش برداری از مآخذ تفسیری، کتب غریب القرآن، معان القرآن و همچنین کتب لغت و بلاغی صورت گرفته است.

□□□

آنچه از کاستی‌های قرآن شناخت بیان شد، مرتبط با دو بخش از این اثر بود. برای نمونه به یک اشکال نیز از فصل «۱۰۱ نکته در باره قرآن» اشاره می‌شود:

در نکته ۲۸ از «۱۰۱ نکته در باره قرآن کریم» در صفحه ۱۲۲ آمده است: «استعاذه از ریشه عوذ است یعنی پناه بردن به خداوند از شر شیطان و در اصطلاح عبارت از گفتن عوذ بالله من الشیطان الرجیم که گفتن آن طبق تصریح آیه ۹۸ سوره نحل پیش از قرائت قرآن و حتی به قول بعضی از فقها پیش از آغاز نماز و پیش از گفتن بسم الله الرحمن الرحیم، واجب است.» در این نکته چند اشکال وجود دارد:

اولاً آیه ۹۸ سوره نحل می‌گوید: «هنگامی که قرآن می‌خوانی از شر شیطان مطرود به خداوند پناه ببر.» آیه

سرپرستان کانون‌های یاد شده است. این فعالیت، تحت عنوان «طرح خاتم الانبیا - صلی الله علیه وآله -» به مدیریت واحد اراک است. در این طرح بیش از صد کارشناس قرآنی، در مدت سه سال به طرق حضوری و غیر حضوری آموزش داده می‌شوند و سرپرستی فعالیت‌های قرآنی واحدهای مربوطه را بر عهده می‌گیرند. تاکنون دو دوره از دوره‌های سه گانه آموزش، طی شده و هر یک راه اندازی فعالیت‌های قرآنی را در واحد خود آغاز کرده‌اند.

۶- مهدهای قرآن: یکی دیگر از فعالیت‌های قرآنی که در میان عموم مردم در برخی از شهرستان‌ها در سال‌های اخیر فعالیت داشته است و آثار مثبت فراوانی به ارمغان آورده، مهدهای قرآن است. مرکزیت این مهدها در تهران است. این مهدها در محله‌های مختلف شعبه دارند و در زمینه حفظ قرآن فعالیت می‌کنند. و بدین منظور ضبط صوت و نوارهای ترتیل در اختیار عموم علاقه‌مندان، بویژه دانش آموزان و خردسالان قرار می‌دهند و با برنامه‌های منظم و مشخص برنامه حفظ قرآن را پی‌گیری می‌کنند.

۷- کانون‌های قرآن سازمان تبلیغات اسلامی: از فعالیت‌های دیگر قرآنی، تلاشهای کانونهای قرآن سازمان تبلیغات در شهرستان‌هاست که به برگزاری دوره‌های مختلف آموزش روخوانی قرآن و تجوید و دیگر فعالیت‌های قرآنی اشتغال دارند.

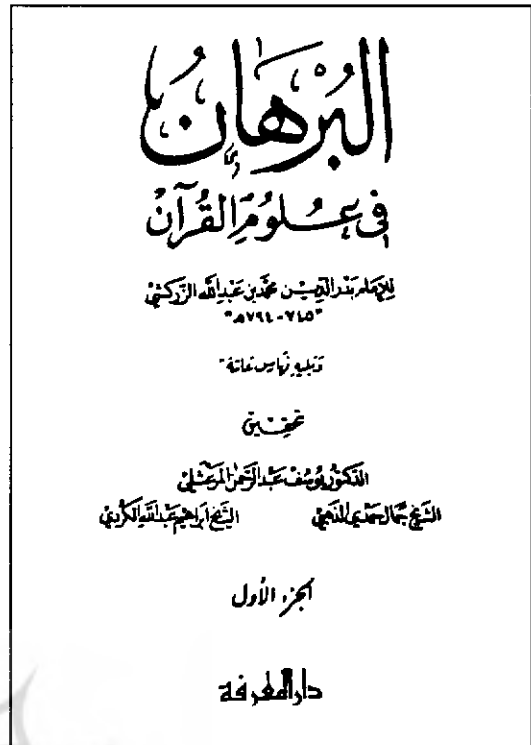
۸- تلاش و فعالیت‌های دیگری در سال‌های اخیر در ارتباط با مسائل قرآن صورت گرفته و یا در حال انجام است که در این مجال کوتاه فرصت برشماری همه آنها نیست. برای نمونه به پارهای از آنها به اجمال اشاره می‌شود: الف - استخراج تفسیر آیات از مجموعه آثار مؤلفانی که تفسیر قرآن مستقل ندارند. نمونه این کار برای دایرة المعارف بزرگ بحار الانوار انجام گرفته است و در برخی از کنگره‌ها نیز این

دوم اینکه آیه ظهور در استعاذه دارد نه تصریح در آن که به معنای نص باشد، تا از آن وجوب استفاده شود. به همین دلیل از آیه وجوب به دست نمی‌آید. مرحوم طبرسی در مجمع البیان در ذیل همین آیه می‌گوید: «استعاذه به هنگام تلاوت مستحب است، و بدون هیچ اختلافی در نماز و غیر نماز واجب نیست.»^(۴) در ترجمه قرآن مؤلف که اخیراً منتشر شده است نیز در ذیل آیه مذکور به مستحب بودن استعاذه در تلاوت قرآن اشاره شده است.^(۵)

سوم اینکه اجماع علمای شیعه، عدم وجوب استعاذه در قرائت نماز است. همه مراجع معاصر گفتن استعاذه قبل از قرائت را مستحب می‌دانند. برای نمونه حضرت امام خمینی (ره) در رساله فارسی خود در ذیل مسأله ۱۰۱۷ می‌گوید: «مستحب است در رکعت اول، پیش از خواندن حمد بگوید: اعوذ بالله من الشیطان الرجیم». حضرت آیه الله العظمی خویی در کتاب فقه استدلالی خود به نام مستند عروة الوثقی در این باره چنین می‌گوید: «بر عدم وجوب استعاذه در قرائت نماز ادعای اجماع شده است. تنها کسی که قائل به وجوب شده، شیخ ابو علی فرزند شیخ طوسی است و قول ایشان شاذ و منفرد است و در مقابل اجماع ارزشی ندارد»^(۶) و سپس در ادامه به نقل و رد این نظر می‌پردازد.

خلاصه سخن اینکه استعاذه منحصر در «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» و الفاظ مشابه آن نیست و حتی می‌تواند بدون لفظ باشد. همچنین استعاذه قبل از تلاوت قرآن و پیش از قرائت در نماز مستحب است نه واجب.

یکی از اشکالات اساسی که بر مؤلف وارد است، نقل آیات از حافظه است، بدون اینکه مراجعه مستقیم به قرآن کرده باشد. مؤلف محترم خود همین اشکال را در معرفی و نقد کتاب «حافظ اندیشه»^(۷) چنین طرح می‌کند: «همه ما عادت داریم که شعر حافظ را از حافظه نقل کنیم و سواس را



نمی‌گوید که در هنگام خواندن قرآن حتماً «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» بگو. آنچه آیه بدان اشاره دارد، استعاذه به هنگام خواندن قرآن است و استعاذه منحصر در این عبارت نیست. بعلاوه استعاذه حتی می‌تواند به غیر لفظ باشد. اغلب مفسران انحصار استعاذه مراد در آیه را به «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» رد کرده‌اند. برای نمونه علامه طباطبایی در تفسیر المیزان در ذیل آیه مذکور می‌گوید: «استعاذه طلب کردن پناه است؛ یعنی تا هنگامی که قرآن می‌خوانی از خداوند بخواه تا از حيله‌های شیطان پناهت دهد. پس استعاذه مورد اشاره در این آیه، حالت نفسانی قاری قرآن است مادامی که قرآن می‌خواند، و به او امر شده است تا زمانی که تلاوت می‌کند این حالت نفسانی را در خود ایجاد کند. اعوذ بالله من الشیطان الرجیم و الفاظی مشابه آن سبب ایجاد معنای استعاذه در نفس است، نه خود استعاذه، مگر اینکه به مجاز به آنها استعاذه گفته شود. در آیه است: «پناه ببر به خدا» نه «قل اعوذ بالله»^(۳)

لفسدتا» (انبیاء / ۲۲)، آورده است: «لو كان فيهما آلهة غير الله لفسدتا» و به جای «الم يأن للذين آمنوا ان تخشع قلوبهم لذكر الله» (حدید / ۱۶)، آورده است: «الم يأن للذين آمنوا ان يخشع قلوبهم لذكر الله».

البته بروز چنین اشکالاتی را نمی‌توان بر مؤلف محترم خرده گرفت، چون به گفته «لئونارد بیشاب» اگر چه نوشته را باید بازنویسی کرد، اما یک مورد استثنا هم دارد: «فقط وقتی مشهور شدید، می‌توانید با سهل‌انگاری بنویسید!»^(۹)

در پایان گفتنی است بروز چنین کاستی‌هایی در کتابی که به گفته مؤلف آن، آغاز و پایان کتاب در فاصله دو ماه بوده است، طبیعی است. هدف از بیان این کاستی‌ها، تجدید نظر در چاپ‌های بعدی اثری است که از استقبال خوبی برخوردار شده است.

مانند علامه قزوینی به جایی نمی‌رسانیم که برویم و قل هو الله [سوره اخلاص یا توحید] را از روی قرآن، آن هم مصحف قاهره (یا اخیراً شام و مدینه) نقل کنیم: نتیجه آن می‌شود که فی المثل به جای کلک ما نیز زمانی و بیانی دارد می‌آوریم: کلک ما نیز بیانی و زمانی دارد (ص ۸). یا به جای این مطرب از کجاست که ساز عراق ساخت می‌آوریم: این مطرب از کجاست که ساز عراق زد (ص ۱۵) و...^(۸)

نقل از حافظه بدون مراجعه به متن مورد نقل، از مسائلی است که در تاریخ تحقیق و پژوهش، منشأ به وجود آمدن خطاهای فراوانی گشته است و بزرگانی برای پیش‌گیری از بروز چنین خطاهایی - از جمله علامه قزوینی - در پرهیز از اتکای به حافظه در نقل اصرار ورزیده‌اند. نقل آیات قرآن به دلیل قداستی که قرآن کریم دارد، توجه به این مسأله را دو چندان می‌کند. مؤلف محترم ظاهراً ناخواسته و سهواً مرتکب این اشتباه شده است. برای نمونه در صفحه ۵۴ در دو مورد این اشکال بروز نموده است: به جای «لو كان فيهما آلهة الا الله



• یاد داشتها :

- ۱- در دایرة المعارف تشیع، ج ۴، ص ۵۷۲، آمده است: «این تفسیر به زبان فارسی در پنج جلد است.»
- ۲- برای آگاهی بیشتر رجوع کنید به مقاله مدیر محترم این کتابخانه آقای محمدعلی هاشم زاده در فصلنامه بینات، شماره ۵ (بهار ۱۳۷۴)، ص ۱۶۰ - ۱۶۷.
- ۳- المیزان، ج ۱۲، ص ۳۶۷.
- ۴- مجمع البیان، ج ۵- ۶، ص ۵۹۳.
- ۵- قرآن کریم: ترجمه و توضیحات از بهاء‌الدین خرمشاهی، ص ۲۷۸.
- ۶- مستند عروة الوثقی، کتاب الصلوة، ج ۳، فصل فی مستحبات القراءة، ص ۵۳۳.
- ۷- حافظ اندیشه، مصطفی رحیمی، نشر نور، ۱۳۷۱.
- ۸- نگاه نو، شماره ۱۵ (مرداد و شهریور ۱۳۷۲)، ص ۲۶۶.
- ۹- درسهایی در باره داستان نویسی، لئونارد بیشاب، ترجمه محسن سلیمانی، نشر زلال، ۱۳۷۴، ص ۱۳۴.